

10. Sınıf
TÜRK HALK EDEBİYATI - ŞİİR

HALK ŞİİRİ GELENEĞİNİN ÖZELLİKLERİ

1. Genellikle şairler şiirlerini saz eşliğinde doğaçlama söylerler.
2. Şiirlerde çoğunlukla hece ölçüsü kullanılmıştır.
3. Şiirlerde kullanılan dil halk dilidir.
4. Şiirlere isim verme geleneği yoktur.
5. Şiirlerin nazım birimi dördüktür.
6. Şiirlerde genellikle yarım kafiye kullanılmıştır.
7. Aşk, doğa, ayrılık, özlem, yiğitlik gibi konular işlenmiştir.
8. Saz şairlerinden bazıları, şiirlerini “cönk” adı verilen defterlerde toplamıştır.
9. Şiirlerin son dördüklerinde şairin adı (mahlası) geçer.
10. Halk Şiiri kendi içinde Anonim Halk Şiiri, Âşık Tarzı Halk Şiiri, Dini-Tasavvufi Halk Şiiri olmak üzere üçe ayrılır.
11. Âşık tarzı halk şiirinde koşma, semai, varsağı, destan; anonim halk şiirinde mani, türkü gibi nazım şekilleri ve güzelleme, koçaklama, ağıt, taşlama gibi nazım türleri kullanılmıştır. Dini-tasavvufi halk edebiyatında ilahi, nefes, nutuk, deme, şathiye, devriye gibi nazım türleri kullanılmıştır.

I. ANONİM HALK ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

1. Sözlü bir edebiyattır. Bu nedenle ürünler söylendikleri yörenin ve dönemin dil özelliklerini taşır.
2. Ürünlerin dili halk dilidir.
3. Manzum ürünlerin nazım birimi dördlük, ölçüsü hece ölçüsüdür.
4. Şiirlerde genellikle yarım kafiye kullanılır.
5. Destan, masal, halk hikâyesi gibi bazı ürünlerde olağanüstüklere rastlanır.
6. Anonim halk edebiyatı ürünleri halkın keskin zekasını, mizah anlayışını yansıtır.
7. Anonim halk edebiyatında işlenen konular aşk, doğa, ölüm, özlem, yiğitlik, toplum yaşamı gibi konulardır.
8. Anonim halk edebiyatı ürünleri başta mani ve türkü olmak üzere ninni, bilmece, atasözü, fıkra, destan, masal, halk hikâyeleridir.

MANİ

Mani halk şiirinin en küçük nazım şeklidir. Yedi heceli dört dizeden oluşur. Kafiye şeması a x a şeklindedir. Manilerin ilk iki dizesi doldurmaz, asıl söylenmek istenene hazırlık niteliği taşır. Asıl söylenmek istenen üçüncü ve dördüncü dizelerde ifade edilir.

Manilerin konusu başta aşk olmak üzere her konuda mani söylenebilir. Dize sayısı dörtten fazla olan maniler de vardır.

Manilerin, düz mani, kesik (cinaslı) mani, artık (yedekli) mani, deyiş (karşılıklı mani, karşı-beri) gibi çeşitleri vardır.

a. Düz (Tam) Mani: Dört dizeden oluşan ve her dizesinde hece sayısı eşit olan manilerdir

- a Bağa girdim üzüm yok
- a El yarinde gözüm yok
- b Ben yarimi küstürdüm
- a Barışmaya yüzüm yok

b. Kesik (Cinaslı Mani): İlk dizesi yedi heceden az olan manilere kesik (cinaslı) mani denir. Kesik maniler genellikle cinaslı manilerdir. Bu manilere Azeriler bayati, Kerkük Türkleri hoyrat adını vermiştir. Birinci dizesi yedi heceli olanlara doldurmalı kesik mani veya ayaklı mani denir

- a Yâr sana
- a Çağlar sular yâr sana
- b Madem Ferhat'ım dersin
- a Şu dağın yarsana

c. Artık (Yedekli) Mani: Düz maninin sonuna aynı kafiye düzeni içinde birkaç dize daha eklenirse bu tür manilere artık (yedekli) mani denir.

- a Ağlarım çağlar gibi
- a Derdim var dağlar gibi
- b Ciğerden yaralıyım
- a Gülerim sağlar gibi
- c Her gelen bir gül ister
- a Sahipsiz bağlar gibi

d. Deyiş (Karşılıklı Mani, Karşı-Beri): İki kişinin karşılıklı söyledikleri manilerdir. Sorulu cevaplı olabileceği gibi belirli bir konu üzerinde de söylenebilir. Belirli bir konu üzerinde söylenenlerde konu ile ilgili sözcük ya da söz öbeği her manide tekrarlanır.

Erkek:

- "Karşıya kaban derler
- Ökçeye taban derler
- Kız hatırın kalmasın
- Nişanlın çoban derler

Kız:

- Karşı kabansız olmaz
- Ökçe tabansız olmaz
- Niye Hatırım kalsın
- Sürü çobansız olmaz

TÜRKÜ

Türlü ezgilerle söylenen Anonim Halk Şiiri nazım şeklidir. Yapı bakımından iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, türkünün asıl sözlerinin bulunduğu kısımdır. Buraya bent adı verilir. Her bendin sonunda tekrarlanan nakarat bölümüne de bağlama veya kavuştak adı verilir. a a a b b c c c b b d d d b b ...

Türkülerde genellikle yedili, sekizli, ön birli hece ölçüsü kullanılır. Konuları aşk, kahramanlık, doğa, ölüm ve gurbettir. Türküler ezgilerine, konularına ve yapılarına göre sınıflandırılabilir.

A. EZGİLERİNE GÖRE TÜRKÜLER: Usullüler ve usulsüzler olmak üzere ikiye ayrılır. Usulsüzler divan, bozlak, koşma, hoyrat, kayabaşı ve çukurovadır. Bunların hepsi uzun havadır. Usullü türküler genellikle oyun havalarıdır. Bunlara Konya'da oturak, Urfa'da kırık adı verilir.

B. KONULARINA GÖRE TÜRKÜLER:Ninniler, çocuk türküleri, doğa türküleri, aşk türküleri, kahramanlık ve askerlik türküleri, iş türküleri, tören türküleri, karşılıklı türküler, ölüm türküleri (ağıtlar), oyun türküleri

C.YAPILARINA GÖRE TÜRKÜLER: Türküler bentlerinin ve kavuştaklarının kümelenişi açısından değişik yapılarda görünürler.Bunlar içinde en yaygın olanlar sınıflamaya alınmıştır.

1.Bentleri mani dörtlükleriyle kurulan türküler

- Mani dörtlükleriyle kurulan kavuşaksız türküler
- Kavuştakları mani biçiminde olan türküler
- Kavuştakları bir dize olan türküler
- Kavuştakları iki dize olan türküler
- Kavuştakları üç dize olan türküler
- Kavuştakları dört dize olan türküler

2.Bentleri dörtlüklerle kurulan türküler

- Dörtlüklerle kurulan kavuşaksız türküler
- Bentlerinin dördüncü dizesi kavuştak olan türküler

3.Bentleri üçlüklerle kurulan türküler

- Üçlüklerle kurulan kavuşaksız türküler
- Kavuştakları bir dize olan türküler
- Kavuştakları iki dize olan türküler
- Kavuştakları üç dize olan türküler
- Kavuştakları dört dize olan türküler

4.Bentleri beyitlerle kurulan türküler

- Beyitlerle kurulan kavuşaksız türküler
- Kavuştakları bir dize olan türküler
- Kavuştakları iki dize olan türküler
- Kavuştakları dört dize olan türküler

II.ÂŞIK TARZI HALK ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

- Şairler, şiirlerini genellikle saz eşliğinde ve doğaçlama söylerler.
- Şiirlerde nazım birimi olarak dörtlük, ölçü olarak hece ölçüsü kullanılır.
- Şiirlerde dil genellikle açık, yalın halk dilidir. Eğitim gören bazı şairlerde dilin ağırlaştığı görülebilir.(Gevheri, âşık Ömer gibi.)
- Şiirlerde genellikle yarım kafiye kullanılır.
- Aşk, doğa, ayrılık, özlem, yiğitlik, ölüm gibi konular işlenir.
- Son dörtlükte şairler mahlaslarını kullanırlar.
- Saz şairlerinin bazıları şiirlerini cönk adı verilen defterlerde toplamıştır.
- Bu edebiyatın koşma, semai, varsağı, destan gibi nazım şekilleri; güzelleme, koçaklama, ağıt, taşlama gibi nazım türleri vardır.

KOŞMA: Âşık tarzı halk edebiyatı nazım şekillerindedir. 6+5 veya 4+4+3 duraklı hece ölçüsüyle söylenir. Nazım birimi dörtlüktür. Dörtlük sayısı 3-5 arasında değişir. Uyak düzeni a b c b d d d b e e e b; a b a b c c c b d d d b; a a a b c c c b d d d b şeklindedir. Şairler son dörtlükte mahlaslarını söylerler.

Koşmalarda aşk, ölüm, doğa, ayrılık gibi pek çok konu işlenir. Koşmalar ezgilerine göre Kerem Koşması, Kesik Kerem Koşması, Acem Koşması gibi adlar alırlar.

1- Güzelleme: Doğa güzelliklerini sevgiyle içe içe işleyen lirik şiirlerdir. Kadın, at gibi sevilen varlıkları övmek için söylenen koşmadır. Bu türün en başarılı örneklerini "Karacaoğlan" vermiştir.

2- Koçaklama: Yiğitlik, kahramanlık, vuruşma konularını işleyen ve bu kavramları öven, koşma nazım şekliyle söylenen şiirlerdir. Bu tür şiirler, tür olarak epik şiir gurubunda yer alır. **Köroğlu ve Dadaloğlu** bu türün en önemli temsilcileridir.

3- Taşlama: Toplumdaki bozuk yönleri, kişilerin eksikliklerini, zaafı eleştirmek için söylen koşmalardır. Bu şiirlerde şair son derece acımasızdır. Aksak ve eksik yönler açıkça eleştirilir. Seyrani ve Bayburtlu Zihni bu türün en başarılı sanatçılarıdır. Konu bakımından taşlamanın Divan Edebiyatındaki karşılığı **hicviye**dir. Bu tür şiirler **satirik şiir** grubuna girer.

4.Ağıt: Ölen bir kişinin ardından söylenen ve onun iyiliğinin, mertliğinin dile getirildiği koşmalardır. Ağıta İslamiyet öncesi Türk edebiyatında “**sagu**” divan edebiyatında ise “**mersiye**” adı verilir. Anonim halk edebiyatında ağıtların kim söylediği belli değilken halk edebiyatında kimin söylediği bellidir.

SEMAİ: Koşmaya benzer, kafiye düzeni koşma ile aynıdır. Koşma ile aralarındaki fark koşmaların genellikle 11’li hece ölçüsü, semailerin de 8’li hece ölçüsü ile söylenmeleridir. Semailerin koşmaya göre daha kıvrak daha canlı bir üslubu vardır. Semailerin kendine özgü bir ezgisi vardır ve bu ezgiyle okunur. Semailerde sevgi, doğa, güzellik gibi konular işlenir. Nazım birimi dördlüktür, dörtlük sayısı 3-5 arasında değişir.

VARSAĞI:Güney Anadolu’da yaşayan Varsak Türkmenlerine ait halk şairleri tarafından söylenen şiirlerdir.

Kendine özgü bir ezgiyle söylenir.

“Bre, behey, hey” gibi ünlemlere yer verilir.

8’li hece ölçüsü ile söylenir.

Varsağıda hayattan ve talihten şikâyet gibi konular da işlenir.

Şiirin sonunda ozanın mahlası kullanılır.

Yaygın olmayan bir nazım şeklidir.

En güzel örneklerini Karacaoğlan vermiştir.

Not: Semai ile benzerlik gösterir. Varsağının semaiden farkı, ezgisi ve “Bre, hey” gibi ünlemler kullanılarak erkekçe, yiğitçe bir söyleyişe sahip olmasıdır.

DESTAN:Toplumu derinden etkileyen olayların- savaş, deprem, bulaşıcı hastalıklar, yangınlar, değişik felaketler- dile getirildiği uzun şiirlerdir. Yapısal yönden koşmayla aynı olan destan, konusu, dörtlük sayısı, anlatım ve ezgiyle koşmadan ayrılır. Nazım birimi dördlüktür. Dörtlük sayısı sınırlı değildir. Hece ölçüsünün 11’li kalıbı kullanılır. Bu türe en güzel örneklerden biri; Kayıkçı Kul Mustafa’nın Genç Osman Destanı’dır. Halk Edebiyatındaki en uzun nazım şeklidir. Bazı destanlarda dörtlük sayısının yüzü geçtiği görülür. Koşmadan farkı; uzun oluşudur.

Not: Âşık Edebiyatı nazım şekillerinden olan destan, milletlerin tarihine ait kahramanlıkları konu edinen halkın ortak malı olan destanlarla karıştırılmamalıdır.

HALK ŞAİRİ:Şiirlerini doğaçlama olarak saz eşliğinde sözlü olarak dile getiren şairlerdir. Karacaoğlan, Köroğlu, Âşık Veysel...

KALEM ŞAİRİ: Şiirlerini kalem ile kâğıtlara yazan belli bir eğitimden geçen şairleridir. Gevheri, Âşık Ömer, Erzurumlu Emrah, Dertli...

HALK OZANI ÂŞIK İLİŞKİSİ: Halk ozanı veya Âşık Âşıklık veya halk ozanlığı Anadolu, Güney Kafkasya ve İran’da sürdürülen, genellikle saz eşliğinde söylenen sözlü halk geleneğidir. Kökeni, Orta Asya’daki Bakı geleneğine dayanır ve Türklerin inancı olan Şamanizm’den izler taşır. Halk ozanları, toplumun değerlerini kuşaklar boyu tanıtmakta önemli aracı olmuş ve bunları kalıcı kılmışlardır. Halk ozanlarının doğaçlama saz çalıp türkü söyleme yetenekleri vardır. Genellikle bu yetenek Tanrısal bir güç tarafından kendilerine bahşedilmiştir. Çoğu zaman bir rüyada üç bade içerler ve bu rüyadan uyandıklarında bu yeteneklerini kazanmış olurlar. Buna "Tanrı Vergisi" denir. Geleneğin koruyucusu ve aktarıcısıdır.

KAYIKÇI KUL MUSTAFA (17. yüzyıl)

Kayıkçı Kul Mustafa,17’nci yüzyılın başlarında ün kazanmış bir halk ozanıdır.

Gençliğinde Murat Reis’in buyruğu altında deniz eri olarak Cezayir’de bulunduğu, bundan ötürü Kayıkçı lâkabını aldığı sanılıyor. Dördüncü Murad’ın Bağdat savaşına katıldı. Hayatının son günlerini İstanbul’da geçirdi.

Yeniçeri âşıklarından. Sade bir halk diliyle destanlar, koşmalar, türküler yazdı. Şiirlerinde çağının önemli tarihsel olaylarını yansıttı.

Bektaşiliği benimsedikten sonra tasavvufla ilgili güzel nefesler söyledi. Bazı eserlerini Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü 1930’da Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikayesi adlı çalışmasında derledi.

Zamanın önemli olaylarından olan İkinci Osman’ın şehit oluşu, İran tarafından Bağdat’ın zapt olunuşu, Dördüncü Murat’ın Bağdat’ı fethi, Abaza Hasan Paşa’nın isyanı gibi birçok olay üzerine destanlar söylemiş. Bu olaylardan anladığımıza göre,1659 yılından sonra ölmüş.

En bilinen eseri, Sultan Murat Han’a asker olmak için dudağına tараğı saplayan ve bıyığı terlememiş diye kendini askere almayanlara 'Bakın tarak duruyor mu?' diye soran Genç Osman için yazdığı Genç Osman Destanı’dır. (O genç Osman ki, şehit olan bayraktarın elinden kapıldığı bayrağımızı canı pahasına Bağdat kalesinin burcuna dikmişti.) Kısaca:

- 17. yüzyılın önemli yeniçeri şairlerindedir.
- Şiirlerinde çağının önemli tarihsel olaylarını yansıtmıştır.
- Kahramanlık şiirleriyle söylemiştir.
- “Genç Osman Destanı” yla tanınmıştır.
- Divan şiirinden etkilenmemiştir.

ERZURUMLU EMRAH (? – 1860?)

Âşık. Erzurum'un Tambura köyünde doğdu. Erzurum'da medrese tahsili yaptığı, ömrünün önemli bir kısmını seyahatle geçirdiği, Sivas, Kastamonu, Sinop, Konya ve Niğde illerini dolaştığı, Niksar'da öldüğü bildirilir.

Emrah hem aruz hem de hece ölçüsü ile şiirler yazmıştır. Halk şairleri içinde dîvan şiirini en iyi bitenler arasındadır. Tasavvufî şiirleri varsa da asıl şahsiyetini saz şiiri tarzında yazdığı koşma ve semailerinde gösterir. Tokatlı Aşık Nuri, Emrah'ın çıkarlarından. Beşiktaşlı Gedâî'nin üzerinde de tesiri vardır.

Emrah'ın tek eseri Divan'ıdır.

[Divan'ındaki aruz ile yazılmış şiirleri ilk defa Erzurumlu Mehmet Abdülaziz yayımladı (İst. 1913). İlk monografi de E. Cem Güney tarafından neşredildi (Sivas, 1928). Daha sonra Fuad Köprülü (1928), Vehbi Cem Aşkun (Sivas, 1942) ve E. Cem Güney ile Çetin Eflâtin Güney Erzurumlu Emrah hakkında (1944,1955) kitap çıkardılar. Bir diğer yayım Orhan Ural'ın "Dost elinden Gelen Turna" -Erzurumlu Emrah, Hayâtı- Şiirleri (1976) adlı kitaptır. Cahit Öztelli'nin Sahte Şöhret Bir Ozan- Erzurumlu Emrah'ı da bunlar arasında sayılabilir (Ankara 1976). Erzurumlu Emrah, elyazması dîvanı bulunan nâdir halk şairlerindedir. Dîvanının biri şahsî kitaplığımızda olmak üzere dört nüshası tarafımızdan tesbit edilmiştir.]

III. DİNİ-TASAVVUFİ HALK ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

1. Türk edebiyatında tasavvuf konusunu esas alan ve bu düşüncüyü işleyen edebiyata tasavvuf edebiyatı denir.
2. Dini-Tasavvufî halk edebiyatında hece ölçüsünün yanı sıra aruz ölçüsü de kullanılmıştır.
3. Bu edebiyatın temsilcisi olan şairlerin dili genelde açık olmakla birlikte ağır bir dil kullananlar da vardır.
4. Nazım birimi olarak çoğunlukla dörtlükler kullanılmakla beraber beyiti kullananlar da vardır.
5. Dini-Tasavvufî halk edebiyatının kendine özgü nazım şekli yoktur, ya âşık tarzı Türk şiirinin nazım şekillerini kullanmışlar (koşma, semai...) veya Divan edebiyatı nazım şekillerini (gazel, terakib-i bend gibi...) kullanmışlardır, bunun yanında kullandıkları, ilahi, nefes, nutuk, deme, devriye, şathiye gibi nazım türleri kendilerine özgüdür.
- 6.12 .13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişmeye başlayan dini-tasavvufî halk edebiyatının başlıca temsilcileri, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal...

İLAHÎ: Herhangi bir tarikatın izini taşımaksızın Allah'ı öven şiirlere denir. Daima özel bir ezgi ile söylenir.

Divan şiirindeki tevhit ve münacaatın Halk edebiyatındaki karşılığıdır. En ünlü şairi Yunus Emre'dir.

Değişik tarikatlara göre "deme, nefes, âyin" gibi adlar alır. Şekil olarak Koşma biçimindedir. -Yani dörtlülüklerden oluşur. Son dörtlülükte şairin adı veya mahlası geçer. Genelde 7'li hece ölçüsü kullanılır. Bazı ilahilerde aruz vezni kullanılmıştır.

Aruz vezninin kullanıldığı ilahiler gazel şeklindedir.

NEFES:Bektaşî şairlerinin yazdıkları tasavvufî şiirlerdir.

Nefeslerde genellikle tasavvuftaki vahdet-i vücud (varlığı birliği) kavramı anlatılır. Bunun yanı sıra Hz. Muhammet ve Hz: Ali için övgüler de söylenir.

Nefeslerde kalenderane ve alaycı bir üslûp göze çarpar.

Edebiyatımızda Pir Sultan Abdal nefesleriyle ünlüdür.

DEVRIYE:Tasavvuf felsefesindeki inanca göre insanlar Tanrı katında yeryüzüne görüntülerle inerler. Önce taş toprak, sonra bitki, sonra hayvan, en son olarak da insan olarak görünür ve yine son durak olan Tanrıya dönerler. Konu olarak bu inancı işleyen şiirlere devriye denir. Devriyeler koşma nazım biçimiyle yazılır uzun olur. Ezgili söylenir. Öğretici şiirlerdir.

NUTUK: Tecrübeli dervişlerin, mürşitlerin derviş adaylarına, yeni derviş olanlara tasavvufun, tekkenin kurallarını öğretmek için yazdıkları şiirleridir.

MEDHİYE: Ünlü bir kişiyi övmek için kaside şekliyle yazılan şiirlerdir. Başka nazım biçimleriyle de yazılabilir. Ya padişah, vezir, şeyhülislâm gibi yaşayan devlet büyüklerine ya da 4 halife ve başka din-tarikat ulularına yazılır. 4 halife için yazılanlara "medh-i çehar-yar-ı güzîn" denir. Medhiyelerde ve hicviyelerde abartılı bir üslûp vardır.

ŞATHİYE:İnançlardan teklifsizce alaycı bir dille söz eder gibi yazılan tasavvufî şiirleridir. Görünüşte saçma sanılan bu sözlerin, yorumlandığında tasavvufla ilgili türlü kavramlara değindiği anlaşılır. Bu türlü şiirlere genellikle Bektaşî şairlerinde rastlanır.

Yücelerden yüce gördüm
Erbabsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelim ile
Sen okursun hece Tanrı

Kaygusuz Abdal yaradan
Gel içegör şu cur'adan
Kaldır perdeyi aradan
Gezelim bilece Tanrı

SEYYİD NESİMİ (1369-1417)

Dîvan şâiri. Azerî sahasında yetişen Türk şâiridir. Asıl adının İmâdeddîn olduğu, Bağdat civarında Nesîm kasabasında doğduğu söylenir. Hayâtı hakkında verilen bilgiler çelişkilidir. İran'da Hurufîlik mezhebini kuran Fazlullah'ın (Öl. 1401) halifelerinden olduğu, dine aykırı inançları propaganda ettiği için Halep'te derisi yüzülerek öldürüldüğü bilinmektedir (1404). Hayâtı efsaneleşmiş, özellikle alevî, bektâşî şairler arasında "Şâh-ı Şehid" adı ile itibar kazanmıştır.

Nesîmî sâdece yaşadığı asrın değil, bütün Türk edebiyatının da en usta şairlerindedir. Türkçe ve Farsça ile mesneviler, gazeller, rubailer ve tuyuglar yazmıştır. İlahî aşkın verdiği heyecanla yazdığı Türkçe şiirlerinde ahenkli ve çok düzgün bir dil görülür. Bu şiirlerde Hurufî inancının izleri de açıkça görülür. Asırlarca okunmuş ve şiirlerine nazireler yazılmıştır. Fuzuli gibi büyük bir şâir üzerinde etkili olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman da onun meşhur bir gazeline nazire yazmıştır.

Türkçe ve Farsça olmak üzere İki dîvânı vardır. Türkçe şiirlerinde Nesîmî, Farsça şiirlerinde Hüseyinî mahlasını kullanmıştır. Türkçe dîvânı 1844-1881 yılları arasında dört defa neşredildi. Bütün şiirleri Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Akademisi tarafından üç cilt hâlinde Bakû'de basıldı (1973). [Hüseyin Ayan, Nesîmî dîvânı konusunda doktora tezi hazırlamıştır. Kemâl Edip Kürkçüoğlu'nun hazırladığı Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler isimli açıklamalı kitap Kültür Bakanlığı'nca neşredildi (1973).]